

Լ Ռ Ո Ւ Թ Ւ Ւ Ն Ը *)

XI

Գիշերը, գիշերը... ո՞վ կը տար ինձ անմիջապէս մի մութ ու անձայն գիշեր, որպէսզի ես վերստին կարողանայի զգալ նրան ինձ մօտ, փարել նրան նիրհող խաւարի մէջ, համար լռութեան գրկումէ իմ գերագոյն՝ «ն էր շուտով լսել նրա շրթունքներից, թէ նա իմն է աշխարհում ոչինչ չի կարող այլևս մեզ անջատել. նրա մի հատիկ համբոյրի ջերմութիւնը կարող էր ցրել բոլոր իմ մութ կասկածները, որոնք սպառնալի ամպի պէս խտացած՝ խեղդում էին ինձ: Եւ յետոյ պէտք էր խօսել, խօսել. նա անքնն բան կարող էր ասել մեր խուսափող երջանկութիւնը բռնելու համար:

Գիշերը... բայց դեռ մի քանի ժամ կար մինչև նրա գալը, մի քանի՜ ժամ... մի յաւիտենականութիւն: Հոգիս այրուում էր անհամբերութիւնից: Ինձ թւում էր, թէ մինչև կը հասնի նա՝ այդ փրկարար ու սփոփիչ խաւարը իր անվերջ յօրանջող ու երագող լռութիւնով, կը պատահի մի անգառնալի, մի վճռական բան, որ կը խորտակի իմ երջանկութիւնը: Իրօք ինչ պիտի պատահէր, ինչու՞մ էր կայանում վտանգը՝ ես որոշակի ասել չէի կարող, բայց վախենում էի, հոգուս մէջ խախտուած էր հաստատուն յոյսը, երկիւղը չար օձի պէս ներս էր սողացել այնտեղ, և ես ինձ զգում էի պաշարուած ու հալածական: Գիշերը, միայն նա կը փրկէր ինձ:

Եւ սպասում էի խաւարին, բայց մի չարախնդաց

*) Տես «Մուրճ», № 6.

զուգադիպութեամբ այդ մառախլապատ, ամպամած օրը վառ ու երկար վերջալոյս ունեցաւ։ Արեւմուտքում ամպերը շառագունեցին և երկար ժամանակ կախուած էին լեռների վրայ ինչպէս հսկայական լապտերներ, որոնք արևի ծածկուելուց յետոյ ասեռ աշխատում էին որքան կարելի է երկար ժամանակ լուսաւորել խաւարող բնութիւնը։ Դա մի ցաւոտ վերջալոյս էր, որպէս հոգեվարժը մարտում ընկած երիտասարդ վիրաւորի, որ հեշտութեամբ չի ուզում բաժանուել կեանքից, աշխարհից, իր վարդերազներից։

Եւ խաւարը չէր դալիս, երկինքը չէր մթնում, շառագունել էր ու մնացել. «մահկանացուի ցաւերը հեղնող անողորմ ընտելան», մտածում էի ես՝ նայելով կարմրատակած ամպերին։

Ամբողջ օրը երկու քոյրերը փակուած մնացին իրանց սենեակում, և ես հակառակ իմ բոլոր ջանքերի անկարող եղայ տեսնել Մարգարիտին։ Վար կ'իջնէր նա ընթրիքին, թէ ոչ, ես չգիտէի, բայց վաղուց էի սեղանատանը և սպասում էի սրտատրոփ՝ քայլելով յետ ու առաջ։

Նա ներս եկաւ գունատ ու տանջուած, աչքերի մէջ անօրինակ վիշտ։ Ես նրան յաճախ էի տեսել տխուր, բայց այսքան խորունկ ցաւ դեռ երբէք չէր մուսլել նրա բաց, բարձր ճակատը։ Նա քիչ կերաւ, շատ լուռ մնաց, տանտիկնոջ հարցերին պատասխանեց հատ-հատ բառերով։ Երբեմն-երբեմն նայում էր ինձ մի հայեացքով, ուր ես կարգում էի արգահատանք դէպի ինձ։ Ցանտիկինը շարունակ ներկայ էր, խօսել չէր լինում. նա հազիւ ժամանակ գտաւ ինձ ասելու, որ գիշերը պարտէզ իջնեմ։ Երևի ասելիքը լուրջ էր ու երկար, այլպէս նա չէր իջնի պարտէզ գիշերով, երբ այնպէս խոնաւ էր ու ցուրտ։

Ժամանակից շատ առաջ ես արդէն այնտեղ էի, յիշողութիւններով հարուստ վայրում, ուր երկու խնձորենի գլուխ գլխի տուած զոյգ քոյրերի պէս՝ հովանի էին

անում մի նստարանի վրայ։ Մուսյլ գիշեր էր, մթնոլորտը տամուկ, որ թափանցում էր իմ զգեստները և հասնում մարմնիս։ Հով չկար, բայց և այնպէս մի-մի տերև պոկւում էր ծառից և փռւում լուրջ ընկնում իմ գլխի վրայ կամ ոտներիս առաջ։ Աչնան խղճուկ ու թօշնած տերև, որ մեռնում էր որպէս փշրուած յոյս՝ այլևս երբեք չվերածնունելու համար։ Հեռուից լսում էր վարարած դետակի շառաչը, նա դարձեալ ծեծում էր իր ասիւնը, դարձեալ հեգնում ու սգում և լուռ խաւարը արձագանդ էր տալիս նրա ցաւոտ հեծեծանքներին ու խենթ քրքիջներին։ Է՛հ այս կեանքը... Ինչ կատարում է մեր աչքի առաջ, ինչ մենք տեսնում ենք, շօշափում և զգում, այն եղկելի է, լացի և հեգնութեան արժանի, իսկ այն՝ ինչ թաղնուած է մեծ լուրթեան տակ, միշտ խուսափում է մեղանից։ Ո՞ւր է խորհուրդը մեր ցաւոտ դոյութեան։ Մտքերս սև էին։

Նուիրական լուսամուտը դարձեալ թարթում էր վերից, բայց ես սիրտ չունէի նրան նայելու. երկու ձեռքով ու ծնօտով յենուած ձեռնափայտիս, ես նայում էի դէպի հեռուն, և վշտացած ու հալածական դեկ պէս իմ հայեացքը կորչում էր թանձր խաւարում, որի անհուն ծոցում ես փնտրում էի լուծումը ինձ տանջող առեղծուածի։ Կեանքի ցաւոտ գաղտնիքը ես փնտրում էի խաւարի մէջ, որի իւրաքանչիւր մութ ծալքը ինձ համար ցաւի մի ձև էր։ Ամպերի տակից հատ-հատ աստղեր երևում էին ու ծածկւում, որպէս ծնունդ ու մեռնող յոյսեր մարդկային հոգիներում։

Յոյսեր...

Բայց միթէ նրանք բոլորը պէտք է մեռնեն իմ հօգուտ, միթէ այն հիւանդ աղջկայ գունատ ուրուականը, որ այնպէս ցաւազնօրէն և սպառնալի ցցւում է մեր մէջ՝ պիտի կարողանայ իր սառն, գերեզմանային շնչով խամրել մեր սիրոյ այնքան փարթամ ծաղիկը. միթէ Մարգարիտը նրա երկիւղից պիտի խոյս տայ ինձանից և դժբախտացնի թէ ինձ, թէ իրան։ Վերջա-

պէս ձվ է կապել մեր բախտերը նրա հետ. ինչո՞ւ նրա սև ճակատադէրը, որ արդիւնք է մարդկային պարտաւորութիւնների իր անհեթեթ հասկացողութան, պիտի ծանրանայ նաև մեզ վրայ: Աշխարհում իւրաքանչիւր արարած կեանքի և երջանկութեան իր անբըռնաբարելի իրաւունքներն ունի. զոհերը գեղեցիկ են ու նուիրական, երբ իմաստ ունին. ինչո՞ւ թաղել սեփական կեանքը մի ուրիշի ոտների տակ, երբ դրանով ոչինչ չի կարելի ուղղել:

Փախչել, փախչել, մտմտում էի ես, եթէ Մարգարիտը իսկապէս սիրում է ինձ, ապա նա յանձն կ'առնէ հեռանալ ինձ հետ. մի սէր պարտկելու, ծածկելու համար աշխարհը չափազանց լայն է: Այսպէս էի մտածում ես, և իմ սեփական տրամաբանութիւնն այն աստիճան խելացի, հիմնաւոր թուաց ինձ, որ խռոված հոգիս մի փոքր հանգստացաւ: Հաւատացած էի, որ Մարգարիտը կը համոզուի, մենք կը յայտնենք մօրը և կը հեռանանք: Քրոջը խաբելը երբէք դժուար չէր լինի: Այս միտքն այնպէս գրաւեց ինձ, որ կ'ուզէի վայրկեան առաջ բաժանել Մարգարիտի հետ: Փախչել, շուտով փախչել. այս երկու բառերը կախուած էին իմ շրթունքից, և ես ակամայ անդադար կրկնում էի ինքս ինձ և նայում դէպի դուռը, որտեղից պիտի յայտնուէր ըստպասածս կինը:

Եւ նա եկաւ, ինչպէս միշտ՝ թեթեւքայլ ու երկշոտ: Ես ոտքի թռայ, ձեռներս տարածեցի դէպի նա և աղերսագին կանչեցի:

— Փախչե՛ք, փախչե՛ք, Մարգարիտ, հաւատն ինձ, դա լաւագոյն ելքն է:— Պատասխանի փոխարէն նա երկու ձեռքս բռնեց և նայում էր դէմքիս լուսթեամբ. կարծես նոյնիսկ խաւարի միջից աշխատում էր հոգիս կարգաւ: Ես մնացի կարկամած:

— Երեխան երեխան ասաց նա՝ գլուխն օրօրելով և անուշ յանդիմանութեամբ. — Ո՛ւր փախչե՛ք, մարդ ինքն իրանից ի՛նչպէս կարող է փախչել. վտանգի առաջ եստի՛-

բուծինն է խօսում քո մէջ, իմ ընկեր։ Փախուստի ժամանակ ամեն տեսակ բեռ կարելի է ձգել ճանապարհին, բացի այն, որ մենք կրում ենք մեր հողում։ Նստիր, նստիր այստեղ ու լսիր ինձ։

—Օ՛, ոչ, ոչ, նախ ասան, որ դու ինձ սարսափելի բան հաղորդելու չես, ասան, որ դու դարձեալ իմն ես, որ ամեն ինչ կորած չէ, ասան, որ այսօրուայ տխուր միջնադէպը անդառնալի անջատման նախաբանը չէ։

—Նստիր, քեզ ասում եմ, այսքան լալկան փոքրոգութիւնը անվայել է մի տղամարդի, ես քեզ անուանում եմ երեխայ, բայց էլի... սարսափելի բան չկայ, միայն խօսք տուր ինձ լսել հանդարտութեամբ, և հաւատացած եղիր, ինչ էլ ասելու լինիմ, դա մեր երջանկութեան համար է։

Մենք տեղ բռնեցինք նստարանի վրայ։

—Այնպէս չէ, սիրելիս, դու կը կատարես, ինչ որ պահանջեմ քեզանից, շարունակեց նա.—յիշում ես, դու ինձ խօսք ես տուել հէնց այս նստարանի վրայ, այս իսկ ծառերի տակ, որոնք մեր առաջին համբոյրի, մեր ուխտի վկաներն են եղել։ Այժմ հասել է ժամանակը, ասան, կամենում ես կատարել քո տուած խոստումը, թէ՛ ոչ։

—Բայց...

—Ոչ մի բայց, ինչքան և քեզ սիրելիս լինիմ, ինձ համար մահու չափ ծանր կը լինի, եթէ սիրածս տղամարդը խոստմնադանց լինի։

—Քո ցանկութիւնն ինձ համար օրէնք է, միայն աղաչում եմ, ասան շուտով։

—Այդպէս, ես այդպէս էլ սպասում էի, այժմ լսիր առանց վրդովուելու և յուզուելու. դու պէտք է հեռանաս այստեղից վաղը և եթէ։

—Անողորմ... անողորմ...

—Դու լաց ես լինում... անի դու երեխան, կարծում ես, որ քո բացակայութիւնն ինձ համար աւելի քիչ արժէ, քան իմը քեզ համար։ Կեանքն է այդպէս,

իմ ընկեր, իմ խեղճ փիլիսոփա, մեր վայելքի, երջանկութեան իւրաքանչիւր վայրկեանը մենք ստիպուած ենք ձեռք բերել զօհերով. այն էլ լաւ է, որ զօհի և արցունքի մէջ համաչափութիւն պահպանուի, յաճախ այդ էլ չի լինում. եւ այսպէս դու պէտք է հեռանաս:

— Բայց ինչո՞ւ... ինչո՞ւ...

— Դու դարձեալ հեկեկում ես, մի թէ ես պէտք չունիմ քաջալերութեան, սփոփիչ խօսքերի, ո՛ր փնտրեմ մխիթարութիւն, երբ դու արտասուում ես: Գերազոյն անհրաժեշտութիւնն է մեր անմիջական անշատումը, հնազանդուենք, հողիս, որ բոլորը չկորցնենք: Դու գիտես, որ հիւանդ գլուխների մէջ որեւէ գաղափար մեխի պէս ցցւում է անդառնալի կերպով: Խեղճ քոյրս հաւատացած է, որ դու նրան սիրում ես, ու անդադար կրկնում է, թէ ես նրա ճանապարհը փակում եմ: Նրա ատելութիւնը դէպի ինձ զարհուրելի է. այսօր սենեակում նա քիչ մնաց բոլոր շորերս պատառտէր. ես վար իջայ յատկապէս նրա պահանջով, նկարը վերեւ տարայ, պատռտեցի, այլապէս ամբողջ սենեակը քարուքանդ էր անում: Դա մի խենթ կատաղութիւն էր, որ պիտին ես դեռ երբեք չէի տեսել: Նա այսօր հին, կուտուած մաղձն էր դուրս թափում, սարսափելի էր նրան տեսնել: Ես հաւատացած եմ, որ նա այդպէս էլ կը մնայ և՛ վաղը, և՛ միւս օրը, և՛ միշտ, քանի դու այստեղ, ես. ահա թէ ինչո՞ւ պէտք է հեռանաս և անմիջապէս:

— Յետոյ...

— Յետոյ... ես այդ էլ եմ մտածել, ես գիտէի, որ դու այդ պիտի հարցնես, այսօր գրեցի, որ մայրս չուտով դայ, ես նրան կը պատմեմ բոլորը, ես կը յայտնեմ նրան նաև իմ անդառնալի վճիռը քեզ հետ ամուսնանալու, ապա մենք քաղաք կը դանք, ուր մեր տեսակցութիւնը յոյս ունիմ անկարելի չի լինի:

— Յետոյ...

— Մեր ապագան, մեր երջանկութիւնը ինձ հաւատա, սիրելիս, և վստահ եղիր: Թող, որ այս փոթորիկն

անցնի, այս ծանր հանգամանքները մի փոքր պարզուեն նաև ինձ համար. մնացածը մենք կը տեսնենք: Բաւականացիր այս իմ հանդիսաւոր խոստումով— ես կամ ըոնն եմ, կամ գերեզմանին: Մի լինիր այդքան պահանջող, չէ որ ես էլ եմ ընկճուած այս անակնկալ դիպուածի ծանրութեան տակ, դու այնպէս ես պահում քեզ, ասես հարուածը միայն դու ես ստացել: Իսկ ես... չէ ես էլ եմ կարօտ օգնութեան, քաջալերութեան, մխիթարութեան...

Նրա ձայնը խղուեց, և արցունքները թափուեցին աչքերից:

Ես կամացուկ գրկեցի գլուխը և համբուրում էի թաց աչքերը ու մեղմիւ մխիթարում:

— Բո սիրոյ համար, հոգիս, չկայ այնքան ծանր զոհաբերութիւն, որ ես յանձն առնել չկարողանամ, ես վաղը կը մեկնեմ անպատճառ:

.

Ուշ գիշեր էր. խաւար սենեակում անկողնիս վրայ նստած լուռ մտածում էի ծանր օրուայ ընթացքում անցած դարձածի մասին: Մի քանի րոպէ առաջ բաժանուեցի սիրածս կնոջից և արդէն ինձ թւում էր, թէ նա անդառնալի կերպով կորած է ինձ համար: Ելի մի քանի ժամ, լոյսը կը բացուէր, և ես պէտք է մեկնէի... Յետոյ... այդ սարսափելի «յետոյ»-ին նա էլ պատասխան չգտաւ. դա մութ անորոշութիւնն է, այն զարմանալի խաւար ոյժը, որ մղում է մեզ դէպի մեր մարդկային ճակատագիրը. մենք ստիպուած ենք հնազանդուել և քայլել, քայլել... Երկու ամիս առաջ եկայ այստեղ մայր բնութեան ծոցում հանդիստ և խաղաղութիւն գտնելու և այժմ մեկնում եմ այստեղից՝ տանելով իմ հոգում մի ծանր թախիժ: Զարհուրելի են բախտի խաղերը:

Խոստացայ մեկնել, երբ միասին էինք, այժմ մենակ մնալով՝ զգում էի այդ սարսափելի խոստում միս բոլոր ծանրութիւնը: Ո՞ւր մեկնեմ և ինչո՞ւ: Ի՞նչպէս կարելի է զատել իրարից մարմինն ու հոգին

և յետոյ ստիպել նրանց, որ ապրեն առանձին-առանձին: Ի՞նչպէս կ'ուզէի վերստին տեսնել նրան, որ իմ վըշտի և երջանկութեան աղբիւրն էր, ծունկ չողել առաջը աղերսել, որ յետ տայ ինձ տուածս սարսափելի խոստումը, որ չստիպի ինձ մեկնել: Ես նրան կ'ասէի. «Ներքի ինձ, հոգիս, ես ոյժ չունիմ, ես անկարող եմ առանց քեզ ապրել. համարիր ինձ երեխայ, փոքրոգի, ուրիշ էլ ինչ կ'ուզես, բայց չեմ կարող, ես կը մեռնեմ առանց քեզ»: Բայց նա չկար, մենակ էի սենեակուսմս, խաւարը թանձրանում էր ու ճնշում իմ կուրծքը ինչպէս մի մութ դանդուած: Ի՞նչ պէտք էր անել. վեր կացայ, մօտեցայ լուսամուտին և նայում էի դէպի դուրսը, ուր նոյնպէս խաւար էր, որպէս իմ սրտում: Նայում էի և մտածում, դուրս չգնամ արդեօք և քայլեմ այդ խաւարի միջից հեռու, հեռու, դէպի լեռները և մթին ձորերը, գնամ էլ երբէք յետ չդառնալու համար: Ձէ որ ես համարեա հալածական էի, մերժուած ու խեղճ... գնամ, յետոյ... ո՛ւհ դարձեալ այս այտուտն, ոչ նրանից ազատուելու ոյժ և ոչ ընկճելու քաջութիւն էի զգում: Դուռս կամացուկ բոսաց ճխանի վրայ, սիրտս թունդ ելաւ, ես թափով յետ դարձայ. նա էր... քիչ մնաց բարձրաձայն ճչամ. «Ձեմ գնայ, չեմ գնայ, Մարգարիտ, ազատիր ինձ իմ ծանր խոստումից»: Բայց նա իր սովորութեան համեմատ երկու ձեռքով փակեց բերանս:

— Սո՛ւս, սո՛ւս, իմ ընկեր... այս վերջին խենթութիւնն է, որ ես կատարում եմ քեզ համար... յանցաւոր խենթութիւն, այնպէս չէ... բայց նա խորը քնած է օրուայ ցնցումներից յետոյ... համբերել չկարողացայ... եկայ վերջին անգամ իմ բուռն սիրոյ ապացոյցը տալու... անշատումը հիմայ էլ այնպէս ծանր չի լինի քեզ համար, այնպէս չէ...

Մոռացայ բոլորն, ինչ ուզում էի նրան ասել, իմ տէրն ու հրամայողն էր խօսում, և ես չէի կարող չհնազանդուել, միայն լսում էի նրա հմայիչ ձայնը, գուրգուրիչ փսփոսոցը խաւարի մէջ, լսում էի և երջանիկ էի:

այդ երջանիկ վայրկեանների փոխարէն նրա պահանջած զոհաբերութիւնը, այդ ժամանակաւոր անջատումը չափազանց չնչին էր: Ո՛չ, ես մերժուած, հալածական չէի, Մարգարիտի սիրոյ այս ուժգնութիւնը հեշտացնում էր իմ վիճակը, վերահաստատում այդպէս անսպասելի կերպով խախտուած հաւատս:

Մենք լուռ էինք. էլ խօսք չկար. հերթը զգացմունքին էր. Մարգարտը նստել էր իմ կողքին՝ գեղանի գլուխը ըստ իր սովորութեան յենած իմ ուսին, մեղմիւ հեռում էր, ապա կամաց-կամաց խոր քուն մտաւ:

Այդ չարաբաստիկ օրուայ ընթացքում կրած հոգեկան բուռն յոյզերը երևի խիստ յոգնեցրել էին նրան: Ես երջանիկ էի, որ նա այնպէս հանգստանում է իմ ուսին, այդ դիրքով նա սքանչելի էր: Ձէի համարձակում անգամ ամենաչնչին շարժում գործել, որ չխանգարեմ նրա հանգիստը: Լուսաբացը հեռու էր, քոյրը շուտով չէր զարթնի, այդ ես գիտէի, վճռեցի անշարժ մընալ, հսկել և երբ արեւելքում հորիզոնը գունատուի, արթնացնել Մարգարիտին, որ իր սենեակն անցնի: Նա շարունակում էր իր խաղաղ և առողջ քունը: Ես հաճոյքով զգում էի նրա մեղմ շունչը իմ աջ այտի վրայ, լսում էի անուշ շնչառութեան ձայնը և մտածում էի այս տարօրինակ դիպուածի մասին, որ իմ բախտը դրեց այս բնած գեղեցկուհու ձեռքում, որ կապեց մեր կեանքերը անդառնալի կերպով: Այս իրականութիւնը՝ չնայելով իր պատճառած հոգեկան այնքան բուռն, յաճախ ցաւոտ յոյզերին, անուրջի պէս գեղեցիկ էր, երազների հմայքն ունէր: Այս առեղծուածական կինը մի փոթորիկ էր, որ ինձ տանում էր իր ոլորտների մէջ. ես և՛ տառապում էի, և՛ երջանիկ էի: Երևի իւրաքանչիւր սէր մի փոթորիկ է, մտածում էի ես, որ մեզ տանում է բարձունքներից չժմեցնող արագութեամբ. ով ճաշկում է նրա վսեմ քաղցրութիւնը, նա անհրաժեշտապէս պէտք է տանի և դառնութիւնները: Եւ նա հանգչում էր... ինձ վիճակուած փոթորիկը, հանգչում էր հէնց

իմ ուսին ինչպէս իմ անբաժան բախտը, ես վախենում էի նրանից և դողում էի նրա համար:

Գետը շարունակում էր որոտալ հեռաւորութեան մէջ, և նրա ձայնը, որ քիչ առաջ խօսում էր ցաւից ու հեգնութիւնից, այժմ էլ այնպէս վհատեցուցիչ չէր. ես լսում էի նրա խուլ շառաչը առանց սեւ մտքերի, նրա որոտը նոյնիսկ մի ինչ-որ նիրհեցնող, օրօրող բան ունէր իր մէջ. ականջ էի դնում, և կամաց-կամաց նա ամբողջապէս գրաւեց իմ ուշադրութիւնը: Ես վերստին յիշեցի փոքրիկ աղջկայ դժբախտութիւնը, յիշեցի նրա ահազին վիշտը իր այծի կորուստի համար, և սիրտս ճըմլուեց ցաւից: Փոքրիկ հով եկաւ և կամացուկ սլալացրեց լուսամուտիս առաջին գտնուող ծառի տերեւները. մի թռչուն նրա վրայ մեղմիւ ճթճթաց և կրկին քուն մը տաւ: Յետոյ ինձ թուաց, թէ փոքրիկ աղջիկը եկել է իմ լուսամուտի տակ կանգնել, լաց է լինում աղիողորմ ձայնով և իր այծը խնդրում ինձանից: Լսում էի նրա հեծկրտանքը, վշտոտ, յուսահատ, որ հոգուս խորքն էր թափանցում. աշխատում էի վեր կենալ, նայել լուսամուտից, կամ վար իջնել, մխիթարել նրան, բայց շարժուել չէի կարողանում... Եւ յանկարծ փոքրիկ աղջկայ լալկան մրմունջները, նրա մեղմ հառաչանքները, գետի որոտը, ծառերի սօսափիւնը դադարեցին, և նրանց փոխարէն հէնց իմ ականջի տակ մէկը ճչաց ահազին ձայնով՝ «գոգ, գոգ, էլի, ուճւճ»... Զարհուրելի էր. այդ ձայնը կարծես կոկորդից չէր հնչում, այլ մի պատըռուած, աւերակ դարձած կրծքից, և իր հնչիւնների հետ միաժամանակ դուրս էր քաշում սրտի արիւնոտ կտորտանքը: Այդ վերջին «ուճւճ»-ը... դա մի սոսկ ցաւի հառաչանք չէր, այլ միաժամանակ անհուն վշտի և զայրոյթի աղաղակ, որ որքան աղէխարշ էր, նոյնքան սոսկալի: Այդպէս է ճշում նա, ով յանկարծակի մի աներեւոյթ ուժով տարւում է անդունդների վրայ, բաց աչքով տեսնում է մահը, զգում է նրա շունչը և մեռնել չի կարողանում: Այդ սպանիչ ճիշը որոտի պէս ճայթեց իմ գըլ-

խին, փշաքաղեց մարմինս, ես դողալով ու շշմած ոտքի կանգնեցի և կիսախառար սննեակում տեսայ ինչպէս Մարգարիտը երկու ձեռքով բազուկս սղմած՝ դողում է իմ կողքին, և միևնոյն վայրկենին ինչպէս մի յանկարծական երևոյթ իմ աչքին ներկայացաւ մի այլ ահաւոր երևոյթ։ Ես տեսայ Կլարային կից դրան շէմքում կիսամերկ, բազուկներն ու կուրծքը հոլանի, հարուստ մազերը խառնիխուռն փռուած ուսերին, աչքերը չռած ու զայրացկոտ, դէմքը ծռւած, բերանը բաց կարծես մի անհնարին սարսափից, ձեռները բողբոջ ու սպառնալի ձևով, բաց կռները դէպի մեզ տարածած, նա էր ճշում այնպէս զարհուրելի կերպով։ Այս սպանիչ պատկերը ինչպէս մի շլացուցիչ փայլակ անցաւ իմ աչքով, յետոյ Կլարան կանգնած տեղը քրքջաց զիւ, երկար, և այդ քրքիջի հնչիւնները, նրա այլանդակ ելևէջերը դրնալով դնալով նուազեցին, ապա յանկարծ մարեցին ինչպէս կտրուած լարի հեծեծանք, և նա ամբողջ հասակով փռուեց յատակին։ Միայն այդ ժամանակ Մարգարիտը թողեց իմ բազուկը, ճշալով դուրս վազեց և ընկաւ բրով վրայ։

Եւ այդ բոլորը—այն ճիչը, այն քրքիջը, Կլարայի ուշաթափութիւնը—կատարուեց այնպիսի արագութեամբ, որ ես կանգնած էի քարացած՝ առանց հասկանալու, թէ տեսածս ինչ է, երանգ, թէ իրականութիւն... Ես ուշքի եկայ միայն այն ժամանակ, երբ լսեցի Մարգարիտի օգնութիւն կանչող աղաղակը։ Մօտեցայ, մենք երկսով զգուշութեամբ բարձրացրինք կիսամեռ Կլարային և տեղաւորեցինք անկողնի վրայ։ Նա չռած աչքերը յառել էր առաստաղին, նայում էր անթարթ ու յամառ հայեացքով՝ ասես այնտեղից սպասելով մէկին։ Մարգարիտը երկու ձեռքով ծածկեց իր դէմքը, ծունկ չողեց նրա կողքին և գլուխը կռացրած անկողնի վրայ՝ մեղմիւ հեկեկում էր։ Ես կանգնած մնացի հակառակ կողմում համր ու քարացած, չգիտէի ի՞նչ անել, ի՞նչ ասել։ Սակայն իրերն ինձ համար կամաց-կամաց պարզը-

ւում էին, կատարուել էր այն, ինչից այնքան դողում
 էր Մարգարիտը, մեր գլխին կուտակուած փոթորիկը
 պայթել էր յանկարծ, մեզնից անկախ, մեզնից դուրս,
 և մենք շանթահարուած էինք: Վերստին յիշեցի գիշե-
 րուայ անցքերը, յիշեցի գետի դռուցը, փոքրիկ աղջկայ
 հեծեծանքները իմ լուսամուտի տակ, որ անշուշտ մի ե-
 րազ էր. ասել է, որ ես էլ քնով էի անցել, ինչպէս և
 Մարգարիտը, լուսաբացին մօտ զարթել էր Նլարան և
 բաց դռնից տեսել էր մեզ. մնացածը հասկանալի էր:
 Յանցագործ էինք առանց յանցապարտ լինելու, դժբախտ
 էինք ու խորտակուած վերջնականապէս, այժմ սարսա-
 փելի իրողութեան հանդէպ սիրտ չէինք անում իրար
 նայելու: Այդ լուռ ու գունատ ուրուականը, որ ձը-
 գուած էր մեր առաջ անկողնի մէջ, իր քար լուութեան
 տակ ծածկում էր մի անողոք դատաւճիռ մեր դէմ՝
 արձակուած ո՛վ գիտէ՝ ո՛ւմ ձեռքով: Ո՛ւր է բանակա-
 նութիւնը, հաշուի առնուած իրերի տրամաբանութիւնը,
 ո՛ւր է անհատականութիւնը իր անբռնաբարելի իրա-
 ւունքներով, ո՛ւր է գերադոյն ներդաշնակութիւնը յան-
 ցանքի և հատուցման մէջ. մեզ ղեկավարող, մեր ողբա-
 լի գոյութիւնը պայմանաւորող իրերը միթէ մեզանից
 անկախ, մեզանից դուրս են միշտ: Ո՞վ է մեզ տանում,
 ո՛ւր և ինչո՞ւ: Ահա մեծ լուութեան մէջ մեզ անհասկա-
 նալի ու խաւար ոյժեր կամաց-կամաց, վայրկեան առ-
 վայրկեան դարձնել էին մեր բախտը կաշկանդող շղթա-
 ները և այժմ դարան մտած որսորդների պէս յանկար-
 ծակի կապոտում, պրկում էին մեզ՝ անկարող դարձնելով
 մի հատիկ քայլ անելու դէպի մեր երազած երջանկու-
 թիւնը կեանքի մեծ ճանապարհով: Խեղճ, ողորմելի ու
 անզօր էինք այդ ոյժի առաջ, որին համարում ենք կոյր
 դիպուած, և որը երևի մեզ անհասանելի իր տրամա-
 բանութիւնը, իր զարհուրելի բանականութիւնն ունի,
 քայլում է դէպի մութ նպատակներ՝ զատ-զատ բախտե-
 րն ու անհատները իր ձեռքին իբր արինոտ շաղախ
 գործածելով: Շաղախ են, շաղախ և՛ սէր ու բոյր, կեանք

ու արև, յոյզեր ու յոյսեր, ծիծաղ ու արցունք, երիտա-
սարդութիւն ու վայելքներ, երազներ ու ցաւեր, ողջ
շաղախ են լոկ մի յաւիտենական շէնքի, որի ինչ լինելը
չգիտենք և որը շինուում է շինուում, բայց վերջ չունի:

Փշուած էինք ու անյոյս. Մարգարիտը լալիս էր,
իսկ իմ գլխում դառնում էին սև մտքերը ժխորով, և հո-
գիս մխում էր: Մարսավի պէս մի բան էր թաղաւորում
սենեակում, մեր շուրջը, մեր գլխի վերև և մանաւանդ
Կլարայի բաց մնացած, ոլորած աչքերում: Ո՛հ այդ աչ-
քերը, այդ քարացած բիւքերը... ես աշխատում էի չնայել
նրանց, խոյս տալ այդ սպանիչ հայեացքից, որ մարդկա-
յին չէր, կ'ուզէի գոնէ, որ նա թարթէր, մի շարժում
գործէր, մի բան ասէր, թէկուզ անիծէր մեզ այնպէս,
որ բառերը հալուած մետաղի պէս կաթ-կաթ ընկնէին
մեր գլխին, այրէին, փոթոթէին: Բայց նա անշարժ էր
ինչպէս մի մարմարէ մահարձան մի հին գերեզմանի
վրայ. նրա գունատ, մահատեսիլ դէմքի և ոչ մի ջիւղ
չէր շարժում, չրթունքը չէր դողում, կոպերը չէին
թարթում, ճակատը չէր կնճուում, նրա հոգում յան-
կարծակի մեռան յոյզ ու իղձ, ցաւեր ու երազներ՝ տե-
ղի տալով գերեզմանային ցրտութեան ու խստութեան:
Եւ այդ արձանացած դիակը այնուամենայնիւ նայում
էր այն յամառ ու անվերջ հայեացքով, որով մեռնողնե-
րը կարծես պրտպտում են անհունը, ուր տիեզերքի
աներևոյթ ոյժերը դարձնում են յաւիտենականի շէնքը
միլլիոնների բախտերից ու երազներից: Նա նայում էր,
և ինձ թւում էր, թէ նա տեսնում է և՛ իր, և՛ մեր, և՛
ամենքի ճակատագիրը, խօսում է գերմարդկային լե-
զուով մեր կեանքը զեկավարող մութ, անսանձ կարողու-
թեան հետ, կեանքի առեղծուածի լուծումն է վնտրում,
այս գերագոյն ժամին վերջապէս ճգնում է իմանալ, թէ
հըր է խորհուրդը մեր սև գոյութեան, ինչո՞ւ մինչև իսկ
սէրը, որի վրայ իբր թէ հաստատուած է տիեզերքը,
նոյնպէս ցաւոտ է, ինչո՞ւ համար ինքը աշխարհ եկաւ,

ապրեց ու տառապեց և անցնում է այժմ որպէս մի
 չնչին հիւլէ տիեզերական խօլ մրրկի մէջ։

Սարսափելի հայեացք, ընկճող, խեղդող հարցեր,
 որոնցից կ'ուզէի ազատուել. նրանք այրում էին իմ ու-
 ղեղը շիկացած երկաթի պէս, ես ոտսանուած էի...
 Կանգնած էի տեղումս՝ չիմանալով ինչու և տառապում էի
 կարծես իրականութիւնից կտրուած մի երազական
 աշխարհում։ Սա մի տանջանք էր, որի գիտակցութիւնն
 ունէի և որից խուսափելու հնարաւորութիւնից զրկուած
 էի։

Սենեակում գեռ իշխում էր վաղորդեան կիսախա-
 ւարը, մի պարզ, խորհրդաւոր ստուեր, որ պատել էր կահ-
 կարասիքը, պատերը՝ ինչպէս մի նուրբ քօղ, գիշերային
 մթութեան յետին մնացորդ, որ անկարող էր եղել ծած-
 կել մեզ պատահականութեան այս կոյր և ահագին հա-
 րուածից։

Դրսում գիւլը կամաց-կամաց շարժւում և գործի
 էր կենում. անասունները անհոգ բառաչով դիմում էին
 դաշտ, լսում էին ճանապարհով անցնող գիւղացիներ
 ի հառ-հառ ձայներ. ամենօրեայ կեանքն էր վերըս-
 կւում միակերպ, անյոյզ և երջանիկ անգիտակցու-
 թեամբ, իսկ մենք մեր գիտակցական ու մեծ յոյզերի
 փոխարէն քարացել էինք մեր տեղում որպէս յանցաւոր-
 ներ, որոնք անկարող են խոյս տալ իրանց յանցագոր-
 ծութեան տեղից։ Ո՞վ է Աստուածային գիտակցութեանը
 կցորդել ցաւերի այս ահագին բաժինը։

— Թո՛ղ ինձ մենակ։

Ես ակամայ չորս կողմս նայեցի՝ զարմացած, որ
 քար լուծեան մէջ խօսող կայ։ Սակայն այդ նա էր,
 Մարգարիտը։

— Բայց այս ժամին... այս կացութեան... գնամ,
 տանտիկնոջը կանչեմ։

— Թո՛ղ ինձ, խնդրում եմ, մենակ և ոչ ոքի մի կան-
 չիր, — կրկնեց նա առանց գլուխը բարձրացնելու։

Շեշտը վճռական էր. զգացի, որ աւելորդ կը լինէր

հակաճառել, և յետոյ ես միթէ կարող էի իմանալ, թէ ինչ է փնտրում այս խեղճ ու տանջուած հոգին իր միայնութեան մէջ: Հոգիները ծովեր են, որոնց յատակը երբէք արևի շողը չի լուսաւորում: Դուրս եկայ զգուշութեամբ, բայց անկարող եղայ տնից հեռանալ, փակուեցի իմ սենեակում:

Արեւը կամաց-կամաց բարձրացաւ հորիզոնի վրայ, որտեղից ամպերը իսպառ քաշուել էին. պայծառ երկընքի տակ բացուեց աշնանային մի սիրուն օր: Լուսամուտից թափանցած շողերը ողողել էին սենեակս օսկեգոյն ցոլքերով, որոնց մէջ լողում էին բոլոր առարկաները, բայց իմ հոգում դեռ իշխում էր մութ գիշերը: Մտքերի, տպաւորութիւնների բեռով ծանրացած դըլուխս երկու ձեռքով բռնած՝ ընկայ աթոռի վրայ. ինչ էր կատարում ինձ հետ, ուր էի ընթանում այսպէս, ասել չէի կարող. զգում էի միայն, որ կեանքիս յենակէտը կորցնում եմ ինչպէս նաւաբեկումից յետոյ ծովի ալիքների կատաղութեանը մատնուած մի դժբախտ արարած, որ ափ ու փրկութիւն գտնելու էլ յոյս չունի:

Խօհերս ընդհատեց մի կառքի աղմուկ, որ ըստ երևոյթին մեր դրանը կանգ առաւ: Անմիջապէս յետոյ ես լսեցի, թէ ինչպէս տանտիկինը շտապ-շտապ բարձրացաւ, բաց արեց հարեան սենեակի դուռը և բացաւ գանչեց:

— Ձեր մայրը, տիկին:

Թեթեւ սարսուռ անցաւ մարմնովս: Ա՛յդ մայրը... նրա գալուստը խռովեց ինձ. ինչ կապ կար նրա և իմ մէջ. նա տակաւին ոչինչ չգիտէր, ոչինչ, եթէ գիտենար էլ, միթէ մեղաւոր էի նրա առաջ, միթէ յանցագործ էի. անշուշտ ոչ, բայց և այնպէս դողում էի, կարծես այդ կինը գալիս էր յատկապէս ինձանից հաշիւ պահանջելու իր զաւակի դժբախտութեան համար: Ընկերական, հասարակական յարաբերութիւնների, իրար բաղ-խուող կրքերի, բախտերի բարդ ցանցի մէջ մայրերը միշտ իրանց առանձին և եղակի իրաւունքներն ունին,

որոնք չեն ենթարկւում սովորական տրամաբանութեան, որովհետեւ նրանց հիմունքը տարբեր է: Անկախ բոլոր հանգամանքներից, անհատական իրաւունքներից, օրէնքներից, բարոյական հասկացողութիւնից՝ մայրը իր զաւակի երջանկութիւնն է փնտրում աշխարհում, կատարեալ, գեղեցիկ երջանկութիւնը, որպիսին միայն նա գիտէ երազել: Ոչոք և ոչինչ չի կարող հերքել նրա այս գերազայն իղձը, որովհետեւ նա մայր է, և նրա առաջ մեղաւոր են բոլոր նրանք, որոնք իր սիրելիների դժբախտութեան պատճառ են հանդիսանում թէկուզ ականաւոր: Վշտացած մայրութիւնը մի ծանր վիրաւորանք է մայր բնութեանը: Եւ ես դողում եմ երևի հէնց այդ մայրութեան առաջ, իմ գոյութիւնը հակառակ իմ ցանկութեան դարձել էր ցաւերի աղբիւր նրա զաւակների համար, բացատրութիւն չկար, նա մայր էր...

Մէկը դուռս ծեծեց և առանց սպասելու իմ ձայնին՝ թափով ներս ընկաւ. տանտիկինն էր, գունատ, վախեցած, խղճալի:

—Ա՛խ, սրպիսի դժբախտութիւն, պարո՛ն, դուք եւրեակայել չէք կարող. խեղճ օրիորդ, նա համարեալ կիսամահ է... գիշերը կաթուածահար է եղել և անկողնում քարացել: Մայրն եկաւ... խեղճ Մարգարիտ. ի՛նչպէս է պատահել. երևի դուք էլ լսել էք որեւէ ձայն, այնպէս չէ, անհանգիստ էք եղել. իսկ Մարգարիտն ի՛նչպէս է վախեցել, նա էլ կարծես ուշքը կորցրել է, չի իմանում ինչ է անում: Լաւ է, որ մայրն եկաւ, պատրաստուում են մեկնելու անմիջապէս. խեղճեր... ի՛նչպէս են արտասուում, լսում էք...

Ի՞նչպէս չէ... բոլոր ժամանակ, ինչ խօսում էր պառաւը, իմ ուշքը գրաւել էին միւս սենեակից լսուող մեղմ հեծեծանքները, մայրն էր արդեօք, թէ՛ Մարգարիտը, ես չգիտէի, բայց դա այլևս հետաքրքիր էլ չէր. երկուսի արցունքն էլ հաւասարապէս ինձ էր վերաբերում, ես բաժին ունէի, ես լալիս էի նրանց հետ, ապրում էի նրանց ցաւը, հոգիս լուռ մխում էր:

—Ո՞վ կը սպասէր, շարունակեց տանտիկինը. երեկ նա լու էր, իսկ այսօր, սարսափելի է, միայն նայում է. այս յարկի տակ այսպիսի դժբախտութիւն դեռ երբէք պատահած չէր: Ձեզ համար էլ երեւի ծանր է, իմ սիրելի պարոն, հարեանութիւնն ուրախ չեղաւ, բայց ի՞նչ արած, ո՞վ կը սպասէր, Տէր Աստուած, սկզբում ամեն ինչ այնպէս լաւ էր ընթանում և յանկարծ այսպիսի վախճան:

Ախ, այս պառաւը, որ դիտէ միշտ անտանելի լիւնել. չգիտէի ինչպէս խօսակցութիւնն ընդհատել և ճանապարհ դնել:

—Ի՞նչ պայծառ է օրը, այնպէս չէ, տիկին:

—Այո՛, օրը պայծառ է, այսուհետև մենք շատ այսպիսի օրեր կ'ունենանք, սկսում է մեր լեռների փոքրիկ ամառը:

—Յետոյ այնուամենայնիւ ձմեռը կը դայ, դաժան, մահաշունչ:

—Հա՛, իհարկէ, աշխարհի բանն է. ամեն ինչ իր ձմեռն ու վերջն ունի. խեղճ Կլարա, նրան շուտ վերայ հասաւ:

—Աշխարհի բաները...

Ես սկսեցի մեղմիւ սուլել չգիտեմ ինչ... տանտիկինս լռեց և զարմացած նայում էր, երեւի արածս նրան թուում էր տարօրինակ:

—Դուք գունատ էք, ինչո՞ւ էք գունատ:

—Մի թէ:

—Այո՛, շատ գունատ. ի՞նչ է պատահել, երեւի գիշերը վատ էք քնել. հասկանում եմ, բոլորովին մօտիկ այսպիսի դժբախտութիւն... իհարկէ՝ դժուար էր քնել:

—Աշխարհի բաներն են այդպէս, մէկը գունատ է, միւսը լալիս է, իսկ օրը պայծառ է:

—Խեղճերը, հա լալիս են... ես էլ խօսքով ընկայ, հազարումի բան պէտք է անել, մեկնում են ախր: Դուք ցած գնացէք նախաճաշելու, այսօր մենմենակ կը

լինիք. հւհ, պառաւանքը, մոռացայ, որ եկել էի ձեզ նախաճաշի կանչելու:

Վերջապէս թողեց ինձ. այնքան բան ունէի մտածելու: Վայրկեանները խոհերով բեռնաւորուած՝ պաշարել էին գլուխս, չգիտէի ինչից սկսել, ուր յանդել, տըրամարանութիւնը խոյս էր տուել, և ուղեղումս ստեղծուել էր մտքերի մի ժխոր: Մի բան միայն գիտէի խիստ որոշ, որ ճերանք մեկնում են այսօր: Այդ ինձ ոչ զարմացնում էր, ոչ վշտացնում, նոյնիսկ ինձ թւում էր անհրաժեշտ, որ նրանք մեկնեն: Յետոյ դարձեալ սկսեցի սուլել ինքս ինձ և յանկարծ զարմանքով ու դժգոհութեամբ նկատեցի, որ այդ տարօրինակ, անպատեհ սուլոցի մէջ ես կամացուկ ասում եմ՝ ճերանք մեկնում են, նրանք մեկնում են, մեկնում են...

Եւ նրանք մեկնեցին երեկոյեան դէմ, երբ հասաւ յատկապէս պատուիրուած փակ կառքը: Ես դուրս եկայ միայն այդ ժամանակ և մօտեցայ մօրը. խօսք չունէի ասելու, նայել էլ չէի կարողանամ, նա երևի հասկացաւ յուղմունքս և ինքը առաջինը մեկնեց ձեռքը:

— Ծնորհակալ եմ, պարոն, դուք անչափ բարի էք, դուք միշտ այնպէս բարի էք եղել, մենք ձեզ էլ երբէք չենք մոռանայ:

Մարդարիտը ձեռքս բռնելով՝ հաղիւ կարողացաւ շնորհակալ. «Մպասեցէք նամակիս»: Եւ կառքը շարժուեց դանդաղութեամբ. ես ու տանտիկինը կանգնած մի առժամահակ նայում էինք գնացողների յետևից, յետոյ կառքը պոռոյտ գործեց, անցաւ փողբիկ բլրի յետևը, և ամեն ինչ ծածկուեց:

Նոյն վայրկենին կարծես աշխարհն ամայացաւ ինձ համար, և ես մնացի մենմենակ, աննպատակ, անմիտ քաշ տալու ես՝ արտասուելի դոյութիւնը անծայր անապատների միջով: Դարձեալ նոյն չարագուշակ սուլոցը՝ ճերանք մեկնեցին, նրանք մեկնեցին, մեկնեցին...

— Տէր Աստուծոյ, Տէր Աստուծոյ, մրմնջում էր պառաւը, որպիսի դժբախտութիւն... Դարձեալ մնացինք նի

մենակ... շուտով երևի դուք էլ կը շուէք տարափոխիկ
թռչունի պէս, և ես կրկին կը մնամ մենմենակ. այնպէս
տխուր է այստեղ ձմեռը. քամիներ են փչում, ձիւն է
թափւում անընդհատ, գիշերը խաւար, երկար, ցերեկը
անլոյս, վհատեցուցիչ և մարդ մենակ, մենակ...

Ես լուռ նայում էի այս խղճուկ պառաւին, որ այժ-
մէն սգում էր իր միայնութիւնը և ամենեւին չէր կասկա-
ծում, որ աւելի մենակները, աւելի մոռացուածները
կան աշխարհում, սարսափելի միայնութիւն բազմու-
թեան մէջ, ամբոխի մէջ, մենակ, մենակ, մարդիկ բո-
լորը մենակ են, և հոգիների ձմեռն աւելի խեղդող է,
քան բնութեանը:

XII

Հինգ օր էր... դժոխքի օրեր, և դեռ այն նամակը
չկար: Շուրջս իշխող դատարկութիւնը ոչնչով չէր լցւում:
Տանտիկինս՝ անծանօթ իմ հոգու սև փոթորկին, խօ-
սում էր անընդհատ, միամիտ ու յիմար և առանց հաս-
կանալու արածը՝ շօշափում էր իմ թարմ վերքերը: Ես
փախչում էի տնից, նրանից, գնում, նստում էի դետա-
փին և ամբողջ ժամերով գլուխս ձեռներիս մէջ առած՝
լսում էի նրա շառաչը, միակերպ, ծանր: Եւ տուն էի
վերադառնում երեկոյեան մօայլ ու մոլար, հարեան սե-
նեակում իշխող քար լուռութիւնը խեղդում էր ինձ, իսկ
սպասուող նամակը դեռ չկար:

Համբերել չէի կարող, վեցերորդ օրը վճռեցի մեկ-
նեւ քաղաք նրանց յետևից. ի՞նչ պիտի անէի այնտեղ,
այդ ինձ համար էլ պարզ չէր, միայն գիտէի մի բան,
որ էլ մնալ չեմ կարող, աւելի համբերել իմ ուժից վեր
էր:

— Տիկին, ես այսօր մեկնում եմ:

— Մեկնում էք, ես այդպէս էլ գիտէի. տարափո-
խիկ թռչուններ. բարի գնաք, բայց այնտեղ մի նամակ

ունիք, հէնց այս րոպէին բերին, աւելացրեց տանտիկինս անտարբերութեամբ:

Ծնկներս դողացին, սիրտս թնդաց, խնցի նամակը, շտապով սենեակս բարձրացայ և դողդոջուն մատներով բաց արի, նրանից էր...

«Քոյրս մեռաւ, իմ դժբախտ բարեկամ, մենք նրան թաղեցինք երեկ և նրա հետ իմ սիրտը, խոցոտուած, արիւնոտ սիրտը: Ամեն ինչ վերջացաւ... փոթորիկը պայթեց, անցաւ թողնելով իր յետևից մահ ու գերեզման: Հոգուս տառապանքն անհուն է, արցունքները քարացել են այնտեղ, և նրանց վրայ թեւատարած սաւառնում է ոչնչութիւնն ու խաւարը:

«Այս գիշեր երկար ժամանակ թափառել եմ մեր պարտիզի ծառերի տակ. քո մասին էի մտածում, իմ խեղճ ընկեր, և ամեն անգամ, երբ քո պատկերը ներկայանում էր աչքիս, խկոյն յայանում էր քրոջ ուրուականը, գունատ, աչքերը չռած, կեանքի երջանկութեան ծարաւը յաւիտեան քարացած դէմքին, դալիս կանգնում էր մեր երկուսի մէջ, մեռելատիպ ու զարհուրելի: Յետ փախայ պարտիզից, ուր ծառերը ողջ ուրուականներ էին, և ամեն տեղ նա էր, նա էր... Օ՛, այդ ուրուականը, ինչպէս ազատուեմ նրանից, ռըր փախչեմ...

«Ի՞նչ չգիտես, թէ սոսկումի ու ցաւի այս օրերում ի՞նչ ահագին չափերի է հասել իմ դժբախտ սէրը դէպի քեզ, և ես... ներքի ինձ, հոգիս, ես աշխատում եմ խեղդել այն. կ'ուզէի մաս-մաս ինչպէս իմ արիւնոտ սրտի կտորները դուրս բաշել իմ կրծքից այդ խղճուկ սէրը, որ հեծեծում է ու լալիս հիւանդ գիշեր ցերեկ՝ և չի ուզում բաժանուել ինձանից: Մեր ցաւոտ կեանքի ընթացքում քրոջ ուրուականը երկու ճանապարհների հանգույցում սպառնալի կերպով ցցուած մի արձան է, որ ցոյց է տալիս մեր ուղին դէպի հակառակ կողմեր: Քայլենք, քայլենք լուութեամբ:

«Եւ այսպէս մեր ճանապարհներն այսուհետեւ տարբեր են, իմ ընկեր, ոչինչ չի կարող նրանց միացնել»:

որովհետև ոչինչ չի կարող հեռացնել իմ աչքից քրոջս ուրուականը, որ քայլառքայլ ընթանում է ինձ հետ ամեն տեղ։ Գիշերներ ունեցայ, սոսկումի, զարհուրանքի գիշերներ, երբ իմ երևակայութիւնը փորձում էր խաղալ անցեալ պատկերների հետ, և միշտ քո փոխարէն նա՝ այն ուրուականը ցցուեց աչքիս առաջ խաւարի մէջ, միշտ քարացած հայեացքը դէպի անհունը, միշտ իր մահատեսիլ գունատութիւնը, իր տանջանքը սպառնալի կերպով ի ցոյց դրած երկնքին, աշխարհին, ինձ։ Ահ, ես մի կենդանի ողջակէզ եմ այն աստծուն, որի անունն է կոյր պատահականութիւն և որ այնքան հզօր է մարդկային բախտերը տնօրինելիս։ Ի՞նչ յանցանք եմ քաւում այս զարհուրելի գոհով, ես չգիտեմ, բայց զգում եմ, որ անկարող եմ ուրիշ կերպ վարուել։

Ոչինչ ազատ, ոչինչ ինքնուրոյն, ինքնագլուխ այս մեր ողբալի աշխարհում։ Մեռելներ ու կենդանիներ, ծանօթներ ու անծանօթներ, թշնամիներ և բարեկամներ ողջ միացած են իրար հետ աներևոյթ կապերով, քաջքում, տրորում, մաշում, կրծոտում են իրար և կեանքը դարձնում ցաւերի, դժբախտութիւնների մի անհատնում շարք։ Եւ այդ բոլորի վրայ իշխում է միշտ մեծ լուութիւնը, համր հսկայական վհուկը, միակ ինքընակալը, միակ տէրը, միակ անհասանելին, որի թւերի տակ անհատներ և հասարակութիւններ սողում են երջանկութեան երազների յետևից՝ երբէք չհասնելու համար։

Շնտ երկար մտածել եմ քո «Լուութեան» մասին, իրաւունք ունիս, իմ դժբախտ բարեկամ, նրա տակ է թաղնուած իսկական կեանքը, նա է, որ իր առանձին օրէնքներն ու տրամաբանութիւնն ունի, որ փչրում է և անցնում դէպի մի դերագոյն նպատակ, և մենք այն չենք տեսնում, չենք հասկանում, խաբում ենք մեզ։ Օ՛, կեանքի մեծ ճշմարտութեան մասին մենք ամենքս չենք խօսում երբէք, լուութիւնը նրա հսկայական գերեզմանն է։ Այդպէս են և՛ մեր հոգիները...

«Իւրաքանչիւր ոք, որ անցնում է իմ առաջից, ետ աւկամայ նայում եմ դէմքին, և ինձ թւում է, թէ նա էլ ինձ պէս իր հոգում կրում է դամբարանների մի ամբողջ շարք ծնուած ու մեռած յոյսերի, երազների, իղձերի, հուր տենչերի դամբարաններ, որ նա լուռթեամբ տանում է թաղելու մեծ լուռթեան ծոցում»:

«Մէրը դարձաւ մեր հոգու գերեզմանափորը, նա և՛ փորում է, և՛ լալիս: Ես էլ եմ լուռ այժմ. կրծքիս տակ ամեն ինչ քար կտրեց, և յոյգերս նրանց վրայ թառել են, որպէս սևաւոր թռչուններ, անշարժ ու համբ: Մօրս էլ ոչինչ չասացի, ի՞նչ օգուտ իմ խօսելուց, աւելի լաւ է մենակ ման ածեմ հոգուս գերեզմանները, ոչոք, ոչոք չի տեսնի նրանց բեղանից բացի, մեր հոգիները քոյրեր են: Լճու, լուռ և՛ դու, իմ դժբախտ բարեկամ, խօսքն ու ճիշդ չեն օգնի. թող ապրեն մեր խոհերը մեր տանջուող հոգիներում, որպէս թօշնած, գունատ ծաղիկներ, որոնք մի օր փարթում էին ու բուրաղից և որոնք էլ երբէք չեն փթթի: Դու տեսել ես այն հին դրքերը, որոնց մէջ հին օրերից չորացած ծաղկի թերթիկներ կան. ահա մեր կեանքը»:

«Մի փորձիր ինձ գտնել, այդ անօգուտ կը լինի. երբ ստանաս իմ այս նամակը, ես ու մայրս արդէն հեռու կը լինինք այստեղից. դնում ենք դէպի անծանօթ երկրներ: Ինձ հետ իմ հոգու մէջ տանում եմ քո պատկերը, քո բոց հայեացքը, քո դիւթիչ յափշտակութիւնը, քո խենթ և ազնիւ օէրը, ինչպէս և՛ քո ցաւը, որը ես ապրում եմ, որը պաշտում եմ և տառապում: Փախչում եմ դէպի օտար, հեռու հորիզոններ, և նա էլ ինձ հետ է, այն գունատ, յամառ ուրուականը, որ կարծես իր բաժին երջանկութիւնն է փնտրում»:

«Ներքիւր, ներքիւր ինձ, բայց մեր անշատուովը յաւիտեան է: Գո Մ. »

Նամակը ճիւղած՝ վայր թողեցի ձեռքիցս և հեկեկալով ընկայ անկողնի վրայ.

—Կառքի չուղարկեմ... լալիս է...

Տանտիկինն էր. ես գլուխս բարձրացրի, նա կանգնած էր շեմքում անշարժ, մատը շրթունքներին դրած, մտածկոտ և նայում էր յատակին ընկած նամակին։

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Վ Ե Ր Ջ

*
* *

Ա՛խ, ես հիւանդ եմ,
Հիւանդ՝ ձանձրութեամբ...

Եւ որպէս անձեւ, անծիր մի սեւ ամպ,
Որ անհուն օդում չունի տեղ, դադար,—
Ես է՛լ նրա պէս անձեւ տենչերով՝
Չգիտեմ երբէք, թէ ո՛ւր եմ գնում,
Ես է՛լ չըջում եմ ծանրը՝ իմ մթնով՝
Հազար սրտերի ծածուկ անհունում.
Վէտքի ծոփ, դէպի ծոփ, յոգնած, ծարաւի՝
Ասում եմ յանկարծ՝ մի տենչով մղուած...
Վէտքի ծոփն անբաւ, որ հազար գաղտնիք,
Հազար միտք, երանգ իր մէջը ունի...
Դէպի լեռները վեհութիւն խորհող,
Դէպ անտառները գաղնապահ, վայրի,
Դէպ ջրվէժները, որ լոյս-ամպի պէս
Գահավիժում են խորքերն անդունդի...

Բայց ես հիւանդ եմ,—
Ինքն իրան լափող մի ծարաւ խարոյկ,
Որ գալարուելով իր ցաւիցն անձուկ՝

Ուզում է հաւոնի,

Բայց որ այրելու

Դեռ մի սիրտ անյագ ու շատ բան ունի։

ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԵՄԻՐՉԵԱՆ